

յունարէնի մէջ այդ գաւառը Γωγαρενή յոր-
շորջումն ունէր:

Աշուշայի կնիքի մակագրութիւնը, կար-
ծենք, պէտք է բոլորովին անսովորիս պահ-
պանել. բայց հասկնալով.

« Աշուշա, բղեաշի վրաց, կարիեղ-
աց »: Կը թուի թէ վրաստան այնպէս
բաժնուած էր Ե. դարու մէջ, ինչպէս ի
ժեղ դարու. Գարբի կամ բուն վրաց ուրիշ
մը կը թագաւորէր, կախիքի վրայ (որուն
հնագոյն ձեւը կրնար կարիեք ըլլալ) ու-
րիշ մը: Այսպէս Ս. Մեսրոբայ ժամանակ
յիշուած Արձիղը՝ անշուշտ Գարբիի վրա-
ցիներուն թագաւորն էր, իսկ Աշուշայ՝
կարիեքի վրացիներուն:

Յիւրաի Մովսէս Խորենացի գԱշուշա
կ'անուանէ « Բղեաշի Գուգարաց » և կո-
րին « Բղեաշի Տաշրայ », բայց այս գա-
ւառները այնպէս միացած էին վրաստանի
հետ, որ Խորենացի, իւր աշխարհագրու-
թեան մէջ, զՏաշիր վրաստանի մաս կը
դնէ: Ուստի անտեղի բան մ'ըրած չենք
ըլլար՝ եթէ այս գաւառները կախեթու
բղեաշիսն պատկանող դնենք:

Սխալ կարծիք մը տարածուած է ար-
դէն՝ թէ ամէն անգամ բղեաշիները՝ Հա-
յոց կողմանէ հաստատուած՝ սահմաններու
պաշտպաններ էին: Այս բանն քիչ ժա-
մանակաշրջաններու համար կրնայ ճշմար-
տիլ:

Անոնք սահմանազխին վրայ գտնուող
գաւառներ էին, որոնց դիւրն ինքնին կու
տար պաշտօնը: Բղեաշի բառը, զոր ֆոր-
թուգալ փաշա կը հանէ փատիոյիս (== փա-
տիշահ) բառէն՝ կը նշանակէ թագաւոր:

Աղծնիք և Գուգարք, որ երկու մեծ
բղեաշութիւններն էին, յաճախ իբր առան-
ձին փոքր թագաւորութիւններ կը նկա-
տուէին, և իրենց կամաց համեմատ կը
միաբանէին երբեմն Հայոց թագաւորին՝
երբեմն դրացի թշնամեաց հետ:

Ե. դարու մէջ Գուգարք վրաց անցած
էին. և սակայն դեռ կար « Գուգարաց
բղեաշի », հետեւաբար այդ պաշտօնը կրողը՝
ամէն անգամ հայկական կառավարութե-
նէն հաստատուած չէր ըլլար:

Կը թուի թէ այս կէտը անտեսած են
անոնք՝ որ չեն ուզած Գուգարքէն քիչ
մը վեր երթալ՝ Καρχηδωνի իսկական մեկ-
նութիւնը գտնելու համար:

Հ. Կ. Տ. ՍԱՆՍՅԱՆ

ԱՅԶՈՒՆԱԲԱՆԱԿԱՆ ՔՐՈՆԻԿ

Բառ մը յունարէն. — Բառ մը պարսկերէն

Բուզանդ (Ե. Գ.) կը գրէ. « Ապա պատ-
մեցաւ թագաւորին Պապայ յաղագս օրե-
րացն զոր եղ Հայր մարդպետն տիկնոջն
Փառանձեմայ, ... Թշնամանս ձաղանաց ի
բերդարգել պաշարմանն ... իբրեւ եմուտ
անդր զագտուկ, և եղ անարգանս տիկ-
նոջն »: Խնդիրը հոս օրերացն բառին վրայ
է. ի՞նչ կը նշանակէ օրեր: Յոգնակի ուղ-
ղականն է արդեօք օր բառին. բայց թէ Հ.
Բագրատունի և թէ Հ. Ատրնեան, որ այն-
չափ խնամքով հաւաքած են հին օրինա-
կագիրներէ աշխարհաբարի ձեւեր, զգու-
շացեր են զայս նշանակել, անշուշտ հա-
մարելով որ սխալ ընթերցումէ մը յառաջ
եկած ըլլայ օրերացն ձեւը. և իրացնէ օ-
րերացն դեհլ, մեր սովորական օր իմաս-
տովը բան մը չի նշանակեր: Աւելի մեկնու-
թիւն մը չեն տար նաեւ ձեռագիրներու
տարբերութիւնները որոնցմէ երկուքը օրե-
րացնի տեղ օրինացն կը նշանակեն: Սպա-
սելով որ Մեծարք. Հ. Գ. Վ. Նահապե-
տեան, ասոր ալ նոր ընթերցում մը գտնէ,
մենք կը ջանանք Հայկազեանի կարծիքը
մեկնել: Արդ Հայկազեան (Հտ. Բ. 1032)
այս բառին համար կը գրէ. « բառ յն.
տոս 'Αρξ. Անէծք. Թշնամանք. նախա-
տինք »: Հայկազեանի այս համատեղ կեր-
պով տուած մեկնութիւնը շատ ճիշդ կ'ե-
րեւի: Բառը նախապէս գրուած պիտի ըլ-
լայ արեւրացն զոր անուս գաղափարողներ
չհասկնալով, ուզած են ուղղել արեւրացն
ուսկից բոտ օրինի օրերացն ձեւը յառաջ
եկած է: Իսկ արա յայտնի է թէ յոյն բառ է,

որ թշնամանք, անարգանք կը նշանակէ, որովհետեւ ետեւէն եղ կու գայ, և հայեւրէնի մէջ շնորհաւոր զինքն զգործածական ոճ է։ Ասկէ զատ Բուզանդ՝ որ սովորութիւն ունի նոյն իմաստը այլեւայլ բառերով կրկնելու, ետեւէն աւելցուցեր է շնորհաւոր ձաղանց ի թերպարգել պաշարմանն ... և եղ անարգանս տիկնոջն։ Ուրեմն օրերացն, զոր պէտք է սրբազրել արեւրացն յունաւրէն արաբաոփն յոգնակի սեռականն է։ Մէյյէ, գաղղիացի նշանաւոր հայագետը, կարծիք յայտնեց թէ աշխարհարարի յատուկ եր յոգնակի ձեւը որ Մեքորեան դպրոցի գրութեանքուն մէջ տեղ տեղ կը գտնուին, վերջին դարերու սխալ ընդօրինակութիւններէ յառաջ եկած ըլլան։ աւերացն բառը, հատիկ մ'ալ աւելցնելով անոնց թիւը, փաստիկ մըն ալ կ'աւելցնէ թէ այս երեւոյթը շատ հին է։ Ըստ Հայկազեանի սրբագրութեան՝ Բագրատունի և Այսորեան առանց վարանելու կրնային աս ալ աւելցնել իրենց քերականութեանց մէջ, ինչպէս Հիւրման ալ իր քերականութեան այն մասին մէջ որ բառգիրքն է յունարէնէ փոխ առնուած հայերէն բառերուն։

*

Գերմանացի հայագէտս, իր քերականութեան այն մասին մէջ, որ Պարսկնեւրէ մեզի անցած բառերու բառգիրքն է, քրտիկար բառին համար, որուն նշանակութիւնը անստոյգ կը համարի, կը հարցնէ թէ նոր պարսկերէն քրտիկար «ամենակարող» բառէն յառաջ կու գայ։

Այս օտարաձայն բառը միայն Եղիշէ գործածեւ է, եւ երկու անգամ. 1. Քրտիկար չառնելով ոյժ տայը Հարամանոյ. Թ. Բ. 2. Ետ սպանանել վասակ զՏօրեղայր իւր զՎաղինակ, և ինքն տարաւ զտէրութիւն իրեն քրտիկար յարգունիս՝ Թ. Ի. Հայկազեան այս բառը ճիշդ այս ընթերցումով նշանակելով, կ'ըսէ թէ է «բառ անյայտ. որպէս պաշտօն և պատիւ երկասիրութեամբ և ընտրողութեամբ, և պաշտօնեայ երկասէր, հաստատրիմ երախտաւոր»։ մեկնութիւն մը զոր իմաստն հասած է։ Իսկ Միք. փաշա Փորթուգալ յետ

բառը քրտիկար սրբազրելու այսպէս կը ստուգարանէ. «Բագանդ և փաշալաի մատենից մէջ յաճախ կը տեսնեմք քրտա, որ կը գրուի և կը հնչուի եւս քրտի ... յոգնակի քրտիկան. այս է գործը, բարիք, արդիւնականք, արժանի վարձուց ... է և քրտիկար ածական, քրտիկար մարտ՝ մարդ որ առնէ գործս արդիւնականս։ Բայց ամենէն աւելի գործածուած է՝ քրտա ու քար «բարի գործը և պատշաճը», կամ քար ու քրտա՝ «պատշաճը և բարի գործը... Արդ՝ «քրտիքար չառնելով ոյժ տայը Հարամանոյ», ըսել է թէ ... զարդիւնական և զբարի գործս չկատարելով կը զօրացնէ զԱրեւնի... Իսկ «ինքն տարաւ զտէրութիւն Սինեաց իրեն քրտիքար յարգունիս», կը նշանակէ թէ Սինեաց իշխանը Վաղինակ դաւաճան և յանցաւոր գտնուելով պետութեան դէմ, զտէրութիւն նորա տարաւ կամ զբաւել տուաւ վասակ յարգունիս իբրեւ գործ քարի, արդիւնական և արժանի վարձուց։ Թէպէտեւ համօրէն տըպագիրը քրտիկար դնեն, ու Միքիթարեանց ՌՄՀԷ օրինակին ետեւը դրուած ընթերցումըն ալ կարծել տան մեզ՝ թէ համայն ներկայ զրչագիրը ալ զնոյն ունին, այսու ամենայնիւ տարակոյս չունինք որ ձեռագրի սխալ մի է, հասարակ ամենայն օրինակաց՝»։

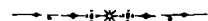
Թողով ստուգուիլ թէ արդեօք քիւրտերէն քիւրվա բառն ալ «բարիք ընող, բարեկամ» կապ ունի՞ Եղիշէի քրտիկար բառին հետ, կ'ըսենք թէ Փորթուգալ փաշայի տուած մեկնութիւնն ու սրբագրութիւնը շատ ճիշդ կ'երեւի, քանի որ հաստատութիւն կ'առնէ Վազար Փարպեցիին մէջ կտորէն, որ Արշալիքի բերանը դրած ճառին մէջ, ուր վասակը կ'ամրաստանուի, խօսքը վասակի վրայ ուղղելով որ հոն պարսիկ մեծամեծներուն մէջ նստած էր, կը զրէ. «Եւ արդ ինքն զարգարեալ աւաղիկ տրպէն յարեղորդ նստի ի միջի ձերում անհոգութեամբ»։ Որպէս բարե-

1. Եղիշէ, հրատարակ. Մեք. փաշա Փորթուգալ. տպ. Վննեթի, էջ 252-3.

2. Փարպ. էջ 294. տպ. Վննեթի, 1873.

գործ՝ ճիշդ եղիշէի իրրեւ քրպկիտի թարգմանութիւնը չէ: Արդեօք երկուքն ալ ճիշդ նոյն բանը մտածեք են զրեւ՝ մէկը հայերէն, միւս աւելի պարսկագէտ, ինչպէս է եղիշէն, պարսկերէն, թէ իրարմէ ազդուած են, թէ երրորդ աղբիւրէ մը ... թողունք որ ստուգէ ... ժամանակը:

Հ. Ն. ԱՆԻՐԻԿԵԱՆ

Ծ Ի Ս Ա Կ Ա Ն

ՊԱՏԱՐԱԳԱՄԱՐԱՅՈՒՆ

ԵՒ

ԶԳԵՍԱՒՈՐՈՒԹ ՔԱՀԱՆԱՅԻՆ

Պատարագամատոյցի հաւաքածոյ ձեռագիր մը, որ կը գտնուի մեր մատենադարանին մէջ, գրուած է ողորկեալ մագաղաթի վրայ կանոնաւոր բոլորգրով. ձեռագիրս զուրկ է գոյնզգոյն զարդանկարներէ և լուսանցազարդերէ. միայն ամէն մէկ պատարագ կարմրագոյն կիսախորանի մը ներքեւ կը սկսուի և լուսանցազարդով մը. Գրուած թիւեր միասին է. խորագիրը և խրատը՝ միշտ կարմրագոյն մելանով գրուած են, ինչպէս նաեւ Քրիստոս, Տէր, Աստուած և այլն անունները:

Զեռագիր հաւաքածոյս (ընդ ամէնը էջ 392) կը պարունակէ.

Ա. — Պատարագամատոյց Աստուծով՝ զոր արարեալ է սուրբ հաւրն մերոյ Աթնասի. (էջ 1-109).

Բ. — Կանոն որ լինի ի ձեռնադրութիւն անազանսի որ թարգմանի ընթերցողի. (էջ 109-110):

Գ. — Կարգ ձեռնադրութեան կիսասարկաւագի. (էջ 111-3):

Դ. — Կանոն ձեռնադրութեան սարկաւագաց. (էջ 113-125):

Ե. — Զեռնադրութիւն սարկաւագաց ըստ (Հոով)մայ եկեղեցւոյն. (էջ 125-129):

Զ. — Զեռնադրութիւն յորժամ ի քահանայութիւն զոք կոչեն ի սարկաւագութենէ. (էջ 130-148):

Է. — Կարգ ձեռնադրութեան երիցու ըստ Հ(ոով)մայ եկեղեցւոյն. (էջ 148-155):

Ը. — Պատարագամատոյց Աստուծով զոր արարեալ է սրբոյ հաւրն մերոյ Յովհաննու Ոսկերերանի. (էջ 156 243):

Թ. — Աստուածային պատարագ ասացեալ սուրբ հաւրն մերում Բասիլիոսի կեսարու եպիսկոպոսապետին. (էջ 243-330):

Ժ. — Աստուածային պատարագ նախարրեցելոյ. (էջ 331-461):

ԺԱ. — Կանոն հանդերձեղէն, սպաս, սկիւն և այլն օրհնելոյ. (էջ 362-384): Յետոյ էջ 384-5 « Յիշատակարան գրոցս ». յէջ 386-392՝ սա խորագրով. « Յորժամ քահանայս բերէ զընծայն ի սեղան ու ներլով երկողքին ձեռքն ի վեր և ասէ զատօթս. Սուրբ Երրորդութիւն » ...:

Զեռագիրս չունի գրչութեան յայտնի թուական մը, բայց կրնանք ապահովապէս ըսել՝ որ գրուած է ԺԳ դարու վերջը կոստանդին Բ կաթողիկոսի օրով 1286-1289 թուականին, ինչ որ կը հետեւցուի հետեւեալ յիշատակարաններէն՝:

1. Քիւստուր յիշատակարանն.

« Տէր իմ և Աստուած Յիստու Քրիստոս զան Աստուծոյ որ զենար ի վերայ խաչին և բարձր զմզմ աշխարհի, ի ձեռն աւարտման սոսկալի անօրէնութեան քո՝ նայեմ հաշտ ակամբ ի բանաւոր հօտցս քո՝ և ողորմեմ ստացաւդի տօրիս՝ սրբաւր սարկաւագին ՆԻԿԱՆԱՅՈՒՆՈՐ Ե ԶԵՐԿՈՐԴԿԻ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍԻՆ Է՛ՅՈՅ՝ ա՛նք ՎՈՍՏԱՆԴԵԱՅ, ընդ նմին և եղբօր իւրոյ պատուական քահանային թով:

մասու, և հօր իւրոյ՝ Բարսեղ քահանայի, և մօր իւրոյ՝ Կիրա խաթունի, հանգուցելոյն առ քեզ, Դարձեալ աղաչեմ զամենայն զաստ լուսերամիցջ աստուածամէրձ քահանայից և պատուական սարկաւագաց՝ որք մաքուր սրտիւ հանդիմանայց ի կատարումն սոսկալի սուրբ պատարագին՝ յիշել առաւել զենման Քրիստոսի զվերայստացեալ սարկաւագին Նիկաւայոս՝ և զմեզօք իւր և զերբարս և զամենայն ազգատոհմ իւր զկենդանիս և զնշնեցեալսն: